

Mateusz Klempert

(Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie)

ARCHIWUM RODZINNE KOSSAKOWSKICH

W Polsce znane są powszechnie archiwa znamienitych rodów: Radziwiłłów, Tyszkiewiczów, Zamoyskich, Branickich, Potockich czy Czartoryskich, które na przestrzeni wieków odegrały ważną rolę polityczną i społeczno-kulturalną w Rzeczypospolitej. Są to bogate archiwa skupiające wiele cennych dokumentów źródłowych dotyczących życia politycznego, społecznego czy gospodarczego poszczególnych rodzin. Ze względu na pierwszoplanową rolę tych rodów, zawierają one również wiele materiałów dotyczących historii Polski i Litwy, ale także innych krajów. Moje rozważania chciałbym poświęcić archiwum rodzinnemu zgromadzonemu również przez wyjątkową rodzinę, która odegrała znaczącą rolę w dziejach Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego — Kossakowskim. Ich wieloletnie działania pozwoliły na utworzenie rodzinnego archiwum w majątku Wojtkuszek¹ na Litwie, które przetrwało do XX w.

Według rodzinnych podań i legend, Kossakowscy pojawili się w Polsce w XIII stuleciu, zasiedlając tereny Mazowsza. Bartosz Paprocki w *Herbach Rycerstwa Polskiego* przytacza list Konrada, księcia mazowieckiego z 1224 r., nadający ziemię w powiecie ciechanowieckim Ślepowronom, od których wywodzą się Kossakowscy². Już od samego początku przedstawiciele tej rodziny docho-

¹ Wojtkuszki — miasteczko razem z folwarkiem szlacheckim, znajdujące się na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, w powiecie wilkomierskim, są położone nad rzeką Świętą, ok. 5 km od Wilkomierza. Do 1764 r. majątek należał do rodziny Skorulskich. Odkupiony przez Michała Kossakowskiego, wojewodę witebskiego stał się gniazdem rodzinnym Kossakowskich. Zob. J. Krzywicki, *Wojtkuszki* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (dalej: SGKP), t. 13, Warszawa 1893, s. 767–768.

² „Nos Conradus dux Mazoviae, dominus et haeres plocen. cernen., raven., etc. Consideratis et inspectis pronis ac fidelibus servitiis, nobis per strenuum militem nostrum Vartislauum, curiae nostrae praefectum, fideliter exhibitis, et in posterum, Christo duce, nobis et successoribus nostris, viles ipsius sive haereditates, Slepowroni, Strachowa, Drozdino, Wola, vulgariter nuccupatas, in districtu ciechanovien. sitas quas modo possidet, de jure polonico in jus teutonicum transferimus et transmutamus etc. Datum Varschoviae anno Domini 1224”; zob. *Herby Rycerstwa Polskiego przez Bartosza Paprockiego zebrane i wydane r. p. 1584*, wyd. K. J. Turowski, Kraków 1858, s. 405.

dzili do wysokich stanowisk urzędowych oraz wojskowych³. Jednak ważniejsze znaczenie polityczne Kossakowscy zaczęli odgrywać dopiero w XIV w. Wtedy pojawiają się pierwsze dokładniejsze zapiski dotyczące rodziny. Od XVI w. Kossakowscy, oprócz Korony, zamieszkują również tereny Wielkiego Księstwa Litewskiego, dając początek nowym gałęziom rodu⁴.

Protoplastą Kossakowskich na Litwie był Mikołaj⁵. Natomiast pierwszym znanym przedstawicielem rodziny o większym znaczeniu polityczno-wojskowym w Rzeczypospolitej był Franciszek Nikodem⁶, walczący u boku Stefana Batorego, a następnie Zygmunta III Wazy. Szczególnie odznaczył się w bitwie pod Kircholmem w 1605 r. Jego potomek — Dominik⁷, mieszkający już stale na Litwie, odziedziczył klucz i miasto Hlebowo, dobra Symaniszki, Szyły i Marciniszki⁸. Od Dominika, który pozostawił czterech synów, wzięły początek nowe linie Kossakowskich: Antoni⁹ dał początek linii marciniskiej, Michał¹⁰ zapoczątkował linię

³ W czasach Korony byli kasztelanami, wojewodami, starostami, piastowali też stanowiska wojskowe na dworze książąt mazowieckich; zob. S. K. Kossakowski, *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*, t. 2, Warszawa 1860, s. 338–344.

⁴ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 11, Warszawa 1907, s. 292–293.

⁵ Mikołaj Jakub Kossakowski, syn Pawła z Kossak Ponikłego Stoku. Żonaty z Małgorzatą Niewiadomską. Stanisław Kazimierz Kossakowski w swej książce zaznacza, że w późniejszych dokumentach zamiast imienia Małgorzata funkcjonuje imię Dorota. Autor *Monografii* zauważa też, iż Mikołaj Jakub mógł dwukrotnie wejść w związek małżeński lub doszło do zamiany imion żony Kossakowskiego. Według zachowanych relacji Mikołaj Jakub był rotmistrzem królewskim; zob. S. K. Kossakowski, op. cit., t. 1, Warszawa 1859, s. 235–236.

⁶ Franciszek Nikodem Kossakowski urodził się w 1556 r. jako syn Wawrzyńca i Elżbiety z Piszczat. W czasach Stefana Batorego i Zygmunta III pełnił funkcję rotmistrza, posła sejmowego, cześnika łomżyńskiego, stolnika królewskiego, był starostą łomżyńskim i dyplomata królewskim, dwukrotnie udając się do chana tatarskiego. Brał udział w wyprawach wojennych. Był dwukrotnie żonaty; najpierw z Julianną z Paców, a potem z Filianną z Wołłowców. Zmarł w 1609 r. Został pochowany w kościele św. Michała Archanioła w Łomży. Podsumowując życie Franciszka Nikodema, Jarema Maciszewski i Tadeusz Wasilewski napisali: „K. był uznanym przywódcą szlachty łomżyńskiej, cenionym dowódcą wojskowym, doświadczonym parlamentarzystą. Dzięki nadaniom królewskim i koligacjom z możnymi rodami litewskimi założył podwaliny pod przyszłe znaczenie i potęgę ekonomiczną swego rodu”; zob. J. Maciszewski, T. Wasilewski, *Kossakowski Nikodem Franciszek [w:] Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 14, s. 283–284.

⁷ Dominik Kossakowski żył w latach 1711–1743. Syn Jana Mikołaja Kossakowskiego, sędziego grodzkiego, stolnika kowieńskiego oraz jego trzeciej żony Anny Skorulskiej. Był stolnikiem żmudzkiem i sędzią ziemskim okręgu kowieńskiego. Ożeniony z Marianną z Zabiellów doczekał się czterech synów: Michała, Antoniego, Józefa i Szymona oraz jednej córki — Anny; zob. T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, R. 12, Poznań 1890, s. 48–50.

⁸ Marciniszki — miejscowość z dworem położona w Wielkim Księstwie Litewskim, w powiecie wiłkomierskim, w gminie Dziewałtowo. Własność rodu Kossakowskich; zob. J. Krzywicki, *Marciniszki [w:] SGKP*, t. 15, Warszawa 1902, s. 301.

⁹ Antoni Kossakowski urodzony w 1735 r. jako syn Dominika Kossakowskiego i Marianny z Zabiellów. Był kasztelanem żmudzkiem oraz sędzią sejmowym. W 1792 r. przystąpił razem z braćmi do konfederacji targowickiej. W dziale po rodzicach otrzymał Hlebow oraz Marciniszki, gdzie znajdował się dwór rodziny. Ożeniony z Eleonorą Straszewiczówną doczekał się dwóch córek i dwóch synów, z których jeden — Józef Antoni, był adiutantem Napoleona I. Antoni zmarł 25 IX 1798 r. w Marciniszkach. Został pochowany w Żejmach; zob. B. Krakowski, *Kossakowski Antoni [w:] PSB*, t. 14, s. 262–263.

¹⁰ Michał Kossakowski urodził się 23 VII 1733 r. w Królewcu jako syn Dominika Kossakowskiego i Marianny z Zabiellów. Ożeniony z Barbarą z Zyberków zapoczątkował linię wojtkuska

wojtkuską, natomiast Szymon¹¹, hetman wielki litewski oraz Józef¹², biskup inflancki, zmarli bezpotomnie. Rodowe gniazdo zakupił Michał od swojego krewnego Michała Skorulskiego¹³ w 1764 r. za 160 tys. złp.¹⁴ Jedyny syn Michała i Barbary z Zyberków¹⁵ — Józef Dominik¹⁶ poślubił Ludwikę Potocką¹⁷, która do rodzinnej fortuny wniosła wiano w postaci majątku Wielkiej Brzostowicy¹⁸ z 16 wsiami, w powiecie grodzieńskim. To właśnie za czasów łowczego wielkiego litewskiego uformowało się archiwum w Wojtkuszkach.

Pierwsze wzmianki na temat archiwum znajdują się w notatkach syna Józefa Dominika, Stanisława Szczęsnego. Zawierają one jedynie informację na temat archiwisty zatrudnionego w pałacu wojtkuskim:

Kossakowskich. W czasach I Rzeczypospolitej pełnił funkcję wojewody witebskiego, następnie braclawskiego. Zmarł 18 I 1798 r. w Wojtkuszkach; zob. E. Rabowicz, *Kossakowski Michał* [w:] PSB, t. 14, s. 278–280.

¹¹ Szymon Marcin Kossakowski żył w latach 1741–1794. Urodził się w Szyłach jako syn Dominika Kossakowskiego i Marianny z Zabiellów. Brał udział w konfederacji barskiej i targowickiej. Udział w tej drugiej przyniósł mu stanowisko wielkiego hetmana litewskiego. Był jednym z głównych przywódców targowiczian w Wielkim Księstwie Litewskim. Władysław Konopczyński opisywał Kossakowskiego jako najbardziej brutalnego i despotycznego targowiczana. 25 IV 1794 r., wyrokiem Sądu Kryminalnego, Szymon został skazany na śmierć; zob. W. Konopczyński, *Kossakowski Szymon Marcin* [w:] PSB, t. 14, s. 288–293.

¹² Józef Kazimierz Kossakowski, urodzony w Szyłach w 1738 r. jako syn Dominika Kossakowskiego i Marianny z Zabiellów. Razem z bratem Szymonem wziął udział w konfederacji barskiej, a od 1792 r. stał się jednym z głównych przywódców targowiczian w Wielkim Księstwie Litewskim. 17 IV 1794 r. aresztowany i uwięziony w warszawskim Arsenale. Wyrokiem sądu skazany na karę śmierci przez powieszenie. Wyrok wykonano 9 V 1794 r. Zob. A. Zahorski, *Kossakowski Józef Kazimierz* [w:] PSB, t. 14, s. 268–272.

¹³ Michał Skorulski — obożny wileński; zob. S. K. Kossakowski, op. cit., t. 2, s. 320.

¹⁴ Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (dalej: BLAN), F. 110–5, k. 92v, Księga Regestowa dokumentów Dobra Woytkuszkzi, Fascykuł 30: Zajmuje Transakta nabycia Dóbr Woytkuszek i Antokola u Skorulskich oraz epokę dziedziczenia Domu Graffów Kossakowskich.

¹⁵ Barbara z Zyberków, wojewodzina inflancka, żona Michała Kossakowskiego. W posagu wniosła majątek Wieprze po swoim pierwszym mężu Michale Tyzenhauzie. Zob. BLAN, F. 110–1, k.1, Rodowód Familii Hrabiów Kossakowskich herbu Ślepowron. Z herbarzów, dokumentów, pamiątek i familijnych, w Warszawie 1854 r. zrobiony.

¹⁶ Józef Dominik Kossakowski, syn Michała i Barbary Zyberkówny. Urodzony w 16 IV 1771 r. w Wojtkuszkach. Pełnił funkcję posła na Sejm Czteroletni, był pułkownikiem wojska polskiego, a 13 I 1794 r. Stanisław August Poniatowski mianował go łowczym wielkim litewskim; zob. M. Klempert, *Między Warszawą a Petersburgiem. Kariery członków rodziny Kossakowskich w XIX w.* [w:] *Litwa i jej sąsiedzi w relacjach wzajemnych (XVII–XIX w.)*, red. I. Janicka, A. Kołodziejczyk, Olsztyn-Gdańsk 2014, s. 138–142.

¹⁷ Ludwika Potocka urodziła się jako córka Stanisława Szczęsnego Potockiego i Józefy Amalii Mniszchówny; zob. J. Łojek, *Potomkowie Szczęsnego. Dzieje fortuny Potockich z Tulczyzna 1799–1921*, Warszawa 1996, s. 30–31.

¹⁸ Wielka Brzostowica — miasteczko i folwark położony ok. 57 km od Grodna. Dobra te należały do rodziny Chodkiewiczów, następnie poprzez małżeństwa przechodziły w posiadanie Mniszchów, Potockich, a na końcu Kossakowskich; zob. F. Sulimierski, *Brzostowica* [w:] SGKP, t. 1, Warszawa 1880, s. 422. Szerzej o Wielkiej Brzostowicy napisał Roman Aftanazy (*Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 4, Wrocław 1993, s. 30–34), natomiast opisu samego majątku dokonała ostatnia właścicielka pałacu, hrabina Maria z Puzynów Kossakowska. Maszynopis obecnie znajduje się u potomków Kossakowskich w Warszawie.

Centralne Archiwum w Wojtkuszkach. Nacionalinis M. K. Čiurlionio Dailės Muziejus w Kownie. NČM, Album 11, Ta-5199, p. 33, fot. 767.

Pan Latostański archiwista podobny był do pergaminów nad którymi zawsze siedział, pachnął starymi dokumentami, tęchliżną i nie inaczej go można było widzieć jak tylko przy stole na szarym końcu. Chudy, zaschły, blade, cienki, jak chodził to zawsze jak cień snuł się po ścianach nigdy nie idąc środkiem pokoi — nosił orzechowy żupanik i kontusik ciemno szaraczkowy; czytał dokumenta Ruskie, najdawniejsze i najtrudniejsze charaktery były dla niego żartem i przysmakiem. Oblizywał się jak mu przywozili nowe kufry plików zbutwiałych do uporządkowania. Był to typ archiwisty; jemu winniśmy ułożenie wszystkich dawnych papierów i dokumentów Wojtkuskich, które fascykulami poskładał, po zapisywał, po komentował, i zregulował¹⁹.

Dokumenty, którymi zajmował się Latostański, wzbogacane przez kolejne pokolenia Kossakowskich w 2. połowie XIX w., liczyły ponad tysiąc fascykulów²⁰.

Spadkobiercą Józefa i Ludwiki był ich jedyny syn — dziedzic rodzinnej fortuny — Stanisław Szczęsny²¹, który w 1828 r. poślubił dziedziczkę rosyjskich ma-

¹⁹ Fundacja Kossakowskiego w Warszawie (dalej: FKW), k. 2, Z materiałów do pamiętników Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego.

²⁰ T. Żychliński, op. cit., R. 2, Poznań 1880, s. 126.

²¹ Stanisław Szczęsny Kossakowski, syn Józefa Dominika Kossakowskiego, wielkiego łowczego litewskiego oraz Ludwiki z Potockich, córki Stanisława Szczęsnego Potockiego. Urodzony 4 I 1795 r. w Hamburgu. Stanisław Szczęsny pełnił funkcję ostatniego prezesa Heroldii Królestwa Polskiego, Tajnego Radcy, senatora. Był znanym i cenionym literatem, malarzem

jętności²², Aleksandrę de Laval de la Loubrierie²³. W posagu małżeńskim otrzymała kopalnię miedzi w guberni oremburskiej, dobra Czedajewka oraz dobra Papuza²⁴. Dodatkowo Aleksandra odkupiła od Władysława Pusłowskiego pałac przy Nowym Świecie 19 w Warszawie²⁵. Czasy Stanisława Szczęsnego przyniosły Kossakowskim największy rozwój pod względem majątkowym, kulturalnym i archiwalnym.

Dzięki korzystnym małżeństwom z rodzinami arystokratycznymi z ziem polskich, Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz cesarstwa rosyjskiego, Kossakowscy zdobyli znaczenie na dworach panujących, szczególnie w Petersburgu. Przedstawiciele rodziny — nie ograniczam się tylko do linii wojtkuskiej — piastowali najwyższe urzędy państwowe oraz kościelne, będąc posłami, senatorami, wojewodami, starostami, kasztelanami, generałami oraz marszałkami, mecenasami sztuki, a nawet genealogami²⁶. Wydarzenia polityczne, koligacje oraz nabywanie majątków sprawiło, że Kossakowscy, głównie w Wojtkuskach, zgromadzili pokaźne archiwum. Przechowywano tam archiwalia z XIX i XX w., ale można było tam odnaleźć również dokumenty z okresu wcześniejszego, XIV–XVIII w. Do Wojtkuszek trafiały archiwalia dotyczące innych rodzin arystokratycznych, np. Chodkiewiczów, Zaleskich, Lavalów, Potockich, Tyszkiewiczów, Platerów, Dowgiałłów, Montwiłłów, Bower de Saint Clairów, Radziwiłłów²⁷. Również niektórzy członkowie pozostałych linii Kossakowskich przekazywali swe dokumenty do Wojtkuszek. Jednym z nich był Józef Antoni Kossakowski²⁸, adiutant cesarza Napoleona Bonaparte.

Archiwum Kossakowskich mieściło się w pałacu wojtkuskim do 1905 r. — do śmierci Stanisława Kazimierza Kossakowskiego²⁹. W swoich *Wspomnieniach*

oraz kolekcjonerem. W pałacu przy Nowym Świecie 19 prowadził salon literacki. Zmarł 26 V 1872 r. w Warszawie; zob. J. Reychman, *Kossakowski Stanisław Szczęsny* [w:] PSB, t. 14, s. 286–287; M. Klempert, op. cit., s. 142–144.

²² Ślub odbył się 4 IX 1828 r. w Petersburgu; zob. Litewska Biblioteka Narodowa w Wilnie (dalej: LBN), F. 99–32, k. 2, Archiwum Rodzinne Kossakowskich, Rocznicy urodzin, małżeństw, śmierci i imienin.

²³ Aleksandra de Laval de la Loubrierie urodziła się 21 X 1811 r. w Petersburgu jako córka Jana Franciszka de Laval oraz Aleksandry Kozickiej; zob. B. de Tredern, *Les Passeurs de la Volga au temps de Pierre le Grand et leurs descendants*, t. 2, Aix-en-Provence 2014, s. 76, 181.

²⁴ LBN, F. 99–25, Archiwum Rodzinne Kossakowskich, k. 1, Ogólna wiadomość dóbr Wielko Rosyjskich i pałacu warszawskiego JW Hrabiny Alexandry z hr. de Laval Hrabiny Kossakowskiej w roku 1866 po uregulowaniu tych Dóbr sformowana przez Hr. Stan. Kaz. i sekr. Stefana Penkina.

²⁵ Pałac ten stał się własnością Kossakowskich w 1853 r. Zob. Archiwum Państwowe w Warszawie (dalej: APW), Oddział w Pułtusku, Hipoteka 1891, Księga hipoteczna nr 1265.

²⁶ Z. Kossakowska-Szanajca, *Zapiski dla wnuków*, Warszawa 2009, s. 8–9. Autorka wskazała jedynie najważniejsze urzędy jakie piastowali Kossakowscy. Szerzej na ten temat pisał Teodor Żychliński (op. cit., R. 2, s. 122–123).

²⁷ Dokumenty poszczególnych rodzin ujęte zostały w zbiorze Kossakowskich i przechowywane są dzisiaj głównie na Litwie.

²⁸ Józef Antoni Kossakowski, syn Antoniego Kossakowskiego, kasztelana inflanckiego i Eleonory Straszewiczówny. Urodził się w 1772 r. w Marciniszkach. Generał oraz adiutant Napoleona I. Zmarł 28 X 1842 r. w swym majątku w Lukoniach. Pochowany w Janowie; zob. Z. Kossakowska-Szanajca, *Kossakowski Józef Antoni* [w:] PSB, t. 14, s. 276–277.

²⁹ Stanisław Kazimierz Kossakowski, syn Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego i Aleksandry de Laval de la Loubrierie. Urodził się 3 VII 1837 r. w Wojtkuskach. Heraldyk, sędzia

Kossakowski nie pisał szerzej o rodzinnych dokumentach, ale można natrafić na pojedyncze wzmianki dotyczące rodzinnej spuścizny:

W tym to czasie pewnego wieczoru zajechał do nas pan Awaszkievicz uczeń profesora Askenazego i pracował dni kilka przeglądając dokumenty rodziny i krajowe³⁰.

Po śmierci Stanisława Kazimierza majątki odziedziczyli jego synowie: Józef uzyskał tytuł ordynata lachowickiego, majątek lachowicki oraz Wielką Brzostowicę, Michałowi Stanisławowi i Janowi Eustachemu przypadły zaś Wojtkuszki oraz dobra w cesarstwie rosyjskim. Ostatecznie starszy z braci pozostawił młodszemu majątek rodzinny, przejmując dobra rosyjskie.

Archiwum rodzinne w Wojtkuszkach

Jan Eustachy odziedziczył Wojtkuszki w wieku 5 lat. Zarząd nad dobrami powierzono Michałowi Stanisławowi oraz Dominikowi Dowgiałło. W pałacu pozostała jedynie część archiwum, pozostałe zaś wywieziono do Wielkiej Brzostowicy i Nidok. W swoich *Notatkach z lat dziecięcych* Jan Eustachy wspominając rodzinny majątek tak napisał o dawnym archiwum.

Za klatką schodową jeszcze parę skrętów i dochodziło się do sali zamkniętej stale na klucz i mieszczącej w szafach archiwum starych akt i dokumentów. Za moich czasów nie było już nikogo, kto by się tym archiwum zajmował. Raczej wszystko leżało zamknięte, w nieładzie, kurzu i zapomnieniu³¹.

Notatki Jana Eustachego są jednym z niewielu zachowanych źródeł, w których udało mi się odnaleźć informacje na temat rodzinnego archiwum. Pałac wojtkuski pozostawał własnością Jana Eustachego do 1940 r. Jednak już w 1911 r.³² opuścił on dom rodzinny, powracając tam tylko na krótkie okresy.

Podczas I wojny światowej majątek pozostał bez administratora, co przyczyniło się do strat materialnych. W tym czasie w pałacu mieszkali żołnierze, mieściła się tam również ochronka. W 1922 r. doszło do upaństwowienia majątku wojtkuskiego³³. Jan Eustachy w liście do swojego opiekuna pisał, dlaczego opuszcza rodzinny pałac.

Powrót do Litwy związany jest przede wszystkim z musem przyjęcia poddaństwa litewskiego, dla mnie Polaka, tem bardziej żołnierza polskiego, jest zupełnie wykluczona, gdyż być jednocześnie poddanym dwóch Państwa, ze stosunkiem jeszcze nie uregulowanym między nimi — niepodobna. Co do mnie to raz jeszcze zaznaczam, że zawsze byłem, jestem i będę przede wszystkim Polakiem. [...] Z chwilą więc, gdy dotąd byłem obywatelem i poddanym polskim, raptem dziś zmieniać poddaństwo, nawet

pokoju, prezydent miasta Wilkomierz, szambelan dworu cesarskiego. Trzykrotnie żonaty: najpierw z Aleksandrą z Chodkiewiczów, potem z Michaliną z Zaleskich, a następnie z Zofią Bower de Saint Clair. Zmarł 4 XI 1905 r. w Wojtkuszkach; zob. W. Dworzaczek, *Kossakowski Stanisław Kazimierz* [w:] PSB, t. 14, s. 287–288; M. Klempert, op. cit., s. 144–151.

³⁰ BLAN, F. 110–82, k. 5r, Rok 1905 od czerwca do powrotu z Palermo. Ciąg dalszy strony 762 w drukowanym pamiętniku.

³¹ FKW, J. E. Kossakowski, *Notatki z lat dziecięcych 1903–1910*, s. 36.

³² W 1911 r. zmarła matka Jana Eustachego, Zofia Bower de Saint Clair.

³³ FKW, J. Kossakowski, *Wojtkuszki*, s. 6 (maszynopis).

dla ratowania gniazda rodzinnego, uważam za rzecz nie tylko sprzeczną z własnym sumieniem, lecz nawet za rzecz rzucającą ciemne piętno na naszą rodzinę i właśnie przez pamięć dla swych przodków, a przede wszystkim dla Ojca³⁴.

W czasie II wojny światowej, podczas okupacji niemieckiej, mieściło się tam getto żydowskie³⁵.

Archiwum rodzinne w Nidokach

Majątek nidocki zakupił Michał Stanisław 5 XI 1906 r. od gen. Henryka Wojnickiego³⁶. Kossakowski do Nidok przewiózł część biblioteki wojtkuskiej oraz rodzinnego archiwum. Z dokumentu zawierającego spis archiwum nidockiego wiadomo, jakie archiwalia mieściły się w pałacu w Nidokach³⁷. Znajdowały się tam dokumenty po babce, Aleksandrze z Lavalów Kossakowskiej, materiały poświęcone majątkom Kossakowskiego w cesarstwie rosyjskim oraz na Litwie, rodzinna korespondencja, pamiętniki, akta polityczne, gospodarcze oraz społeczne. Upadek majątku i rozproszenie archiwum nastąpiło w 1918 r.

W czasie I wojny światowej doszło do upaństwowienia majątku nidockiego, a jego właściciele już do niego nie wpuszczono. Hrabia Michał Stanisław Kossakowski w księdze nidockiej tak napisał o tym, jak sam to nazwał, rabunku.

W lecie 1918 roku wróciłem do Nidok w grudniu wobec odchodzenia Niemców i zbliżania się bolszewików wyjechaliśmy do Wilna, potem do Warszawy — do Nidok już nas nie wpuszczono więcej. Majątek został rozdzielony, reszta, dworek oddany parobkom przez Rząd Litewski. Grabież rządu litewskiego objęła nawet ruchomości — tej zrabowaną została biblioteka i archiwum³⁸.

Z dworu nidockiego rodzina wywiozła jedynie niektóre dokumenty, które dziś znajdują się w posiadaniu Kossakowskich w Warszawie.

Archiwum rodzinne w Wielkiej Brzostowicy

Józef Kossakowski pełniąc jeszcze funkcję administratora majątku brzostowickiego wybudował tam Nowy Pałac, w którym stworzono pomieszczenie na rodzinne archiwum. Dziedzicząc ordynację w 1905 r. Józef stał się również właścicielem Wielkiej Brzostowicy. Jedyny opis tego pomieszczenia pozostawiła w swoich wspomnieniach poświęconych majątkowi Maria z Puzynów-Kossakowska.

³⁴ Fragment listu Jana Eustachego Kossakowskiego do Dominika Dowgiałło zawarty we wspomnieniach Michała Stanisława Kossakowskiego; zob. Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. 4, *Diariusz Michała Stanisława Kossakowskiego*, t. 6, s. 44.

³⁵ FKW, J. Kossakowski, *Wojtkuszki*, s. 6 (maszynopis).

³⁶ Archiwum Rodzinne Kossakowskich w Warszawie (dalej: ARKW), Linia Nidocka (dalej: LN), *Nidoki — księga przyjazdów i wyjazdów*, s. 2.

³⁷ Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego w Wilnie, F1-F488, M. S. Kossakowski, *Spis aktów Archiwum Nidockiego*.

³⁸ ARKW, LN — *księga przyjazdów i wyjazdów*, s. 82.

Archiwum (specjalne pomieszczenie z półkami znajdowało się w podziemiach Nowego Pałacu) składało się z dokumentów rodzinnych, datujących jeszcze czasów Hetmana Chodkiewicza. Wiele z tych dokumentów posiadało znaczenie historyczne³⁹.

Archiwum brzostowickie przetrwało do 1939 r. We wrześniu armia sowiecka wkroczyła do pałacu, wynosząc cenniejsze książki, archiwalia, obrazy, pamiątki. Spakowane wywieziono je do Petersburga⁴⁰. Reszta uległa zniszczeniu.

W brzostowickim pałacu był też stary księgozbiór, gromadzony przez pokolenia, obejmujący około 3 tys. tomów oraz nowa biblioteka moich rodziców — około 1500 tomów. Wszystkie te książki bolszewicy jesienią 1939 r. starannie spalili na korcie tenisowym, opodal pałacu⁴¹.

Dziś dokumenty będące niegdyś częścią archiwum wojtkuskiego i brzostowickiego znajdują się w Petersburgu. Jak do tej pory nie udało się do nich dotrzeć. Z zebranych informacji wiadomo, że przechowywane są w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej⁴² oraz w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Petersburgu, którego budynek w XIX w. był własnością rodziny Lavalów⁴³.

Archiwum rodzinne Kossakowskich, znajdujące się niegdyś w pałacu w Wojtkuskach, w 1905 r. zostało podzielone między spadkobierców. Zostało przewiezione do Nidok i Wielkiej Brzostowicy, wzbogacane przez kolejnych członków rodziny, a dziś jego części znajdują się w archiwach, bibliotekach, muzeach i kolekcjach prywatnych w Polsce, Rosji, na Litwie i Białorusi. Do tej pory przebadane zostały kolekcje prywatne rodziny Kossakowskich w Warszawie, zbiory należące do Fundacji Kossakowskiego, biblioteki i archiwa w Polsce oraz na Litwie. Niżej przedstawiono instytucje oraz zbiory jakie zachowały się po archiwum rodzinnym Kossakowskich.

Archiwa przechowywane w Polsce

Fundacja Kossakowskiego w Warszawie

W Fundacji Kossakowskiego przechowywane są dokumenty wchodzące w skład archiwum wojtkuskiego, należące do Jana Eustachego, najmłodszego syna Stanisława Kazimierza Kossakowskiego. Wśród materiałów źródłowych można odnaleźć: drzewo genealogiczne rodu Kossakowskich⁴⁴ oraz rodziny Bower de Saint Clair⁴⁵, pamiętniki Jana Eustachego Kossakowskiego z lat dziecięcych⁴⁶,

³⁹ ARKW, Linia Brzostowicka; M. z Puzynów-Kossakowska, *Wielka Brzostowica*, s. 5.

⁴⁰ Informacja uzyskana od Anny Kossakowskiej, żony Andrzeja Kossakowskiego, który był synem ostatniego ordynata lachowickiego, Stanisława Kossakowskiego. Rozmowa z p. Anną Kossakowską z dnia 16 I 2014 r.

⁴¹ A. Kossakowski, *Wielka Brzostowica Chodkiewiczów i Kossakowskich*, „Katolik. Tygodnik społeczno-kulturalny”, Nr 14(493), 1992, s. 9.

⁴² Rozmowa z p. Anną Kossakowską z dnia 16 I 2014 r.

⁴³ Żona Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego, Aleksandra, pochodziła z rodziny Laval.

⁴⁴ „Rodowód rodziny hrabiów Kossakowskich herbu Ślepowron. Z herbarzów, dokumentów, pamiątek rodzinnych, w Warszawie 1854 r. zrobiony”.

⁴⁵ „Drzewo genealogiczne rodziny Bower de Saint Clair”.

⁴⁶ J. E. Kossakowski, *Notatki*. Wspomnienia Jana Eustachego pisane w 1974 r. stanowią cenny obraz życia pałacu wojtkuskiego i jego mieszkańców po śmierci Stanisława Kazimierza

pamiętniki Stanisława Kazimierza Kossakowskiego pozostawione w dwutomowym maszynopisie⁴⁷. Ponadto Fundacja dysponuje kserokopiami następujących dokumentów: aktu chrztu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego⁴⁸, listami do Aleksandry z Lavalów Kossakowskiej⁴⁹, fragmentem pamiętników Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego⁵⁰, opisem śmierci Stanisława Kazimierza wykonanym przez Józefa, najstarszego z synów⁵¹, opisem majątku wojtkuskiego sporządzonym przez Józefa Kossakowskiego, syna Michała Stanisława Kossakowskiego⁵², rysunkami Wojtkuszek wykonanymi przez Stanisława Szczęsnego⁵³, zapiskami Aleksandry z Lavalów Stanisławowej Kossakowskiej z okresu pobytu we Francji w 1844 i 1845 r.⁵⁴ Ponadto Fundacja Kossakowskiego posiada materiał ikonograficzny w postaci fotografii wojtkuskich wykonanych przez Stanisława Kazimierza Kossakowskiego oraz jego nadwornego fotografa Krajewskiego. Zdjęcia te prezentowane są na stronie internetowej: www.wojtkuszki.eu⁵⁵. Zachowane materiały z archiwum wojtkuskiego oraz atelier fotograficznego stanowią niewielką część spuścizny Kossakowskich. Obecnie działania Fundacji Kossakowskiego zmierzają do scalenia całości dziedzictwa rodziny Kossakowskich, w tym wielkiego archiwum wojtkuskiego rozproszonego po świecie.

Archiwa znajdujące się w rękach prywatnych Kossakowskich w Warszawie

Dokumenty znajdujące się w rękach prywatnych stanowią spuściznę linii nidockiej i brzostowickiej rodziny Kossakowskich. Z pozostałości dworu nidockiego

Kossakowskiego do 1910 r. Ponadto pamiętnik zawiera barwne opisy wnętrz, osób, rozrywek oraz codziennego życia w rodzinnym majątku Kossakowskich.

⁴⁷ S. K. Kossakowski, „Wspomnienia z przeszłości spisane dla dzieci i wnuków” — opisują one dzieje rodziny Kossakowskich oraz rodzin spokrewnionych. Ponadto hrabia zamieszczał w pamiętnikach opisy poszczególnych miejsc, wydarzeń. Stanowią one obraz życia prywatnego i publicznego. Stanisław Kazimierz podejmował wątki polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturalne. Swoje wspomnienia oparł na rodzinnym archiwum, jak również własnej pamięci. Wspomnienia podzielono na dwa tomy i obejmują lata 1837–1905, czasami wykraczają poza wskazaną chronologię, przedstawiając historię rodziny lub Polski.

⁴⁸ Jest to wypis z ksiąg metrykalnych parafii kościoła Notre Dame de la Dalbach w Tuluzie dnia 7 V 1844 r.

⁴⁹ Listy Janiny z Żółtowskich Łuszczewskiej do Aleksandry z Lavalów Stanisławowej Kossakowskiej od 18 VII 1843 do 3 V 1845. Jest to 9 listów pisanych po francusku.

⁵⁰ Zapiski Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego — jest to 8 krótkich dokumentów; 6 napisanych po polsku, a dwa po francusku. Dotyczą one głównie kariery i życia codziennego Stanisława Szczęsnego. Ponadto zawierają informacje na temat rodzinnego majątku w Wojtkuskach, jego mieszkańców itp.

⁵¹ Ostatnie chwile i śmierć papy (Opisał Józef Kossakowski z Brzostowicy, najstarszy syn Stanisława Kazimierza Kossakowskiego). Dokument zawiera opis ostatnich chwil Stanisława Kazimierza przed śmiercią. Wspomnienie napisano 3 XI 1905 r.

⁵² J. Kossakowski, Wojtkuszki. Opis majątku Kossakowskich w powiecie wilkomierskim, jego wnętrz, rozmieszczeń pokoi oraz historii.

⁵³ Szkice wykonane przez Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego w okresie projektowania przebudowy pałacu w Wojtkuskach.

⁵⁴ Pamiętnik Aleksandry de Laval de la Loubrierie z okresu pobytu we Francji z rodziną. Pamiętnik zawiera 72 strony napisane po francusku.

⁵⁵ Fotografie dostępne są na stronie internetowej www.wojtkuszki.eu (dostęp: 10 X 2014 r.).

ocalały pamiętniki Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego w dwóch tomach⁵⁶, wizytówki osób odwiedzających pałac przy Nowym Świecie 19⁵⁷, listy Michała Stanisława Kossakowskiego do ciotki Łempickiej⁵⁸, dwa wiersze drugiej żony Stanisława Kazimierza — Michaliny z Zaleskich Kossakowskiej⁵⁹, jedyny wydrukowany egzemplarz pamiętników Stanisława Kazimierza⁶⁰, księga nidocka⁶¹, maszynopis pamiętnika Elżbiety z Bispingów Kossakowskiej⁶² oraz tomik poezji Michaliny z Zaleskich Kossakowskiej⁶³. Materiały te stanowią niewielką część archiwum nidockiego.

Z archiwum brzostowickiego, zawierającego dokumenty z czasów hetmana Jana Karola Chodkiewicza, dziś pozostała jedynie niewielka część materiałów przechowywana przez spadkobierców. Wśród nich znajdują się: historia rodu Kossakowskich⁶⁴, kawały opowiadane w Wielkiej Brzostowicy⁶⁵, odpis testamentu Stanisława Kazimierza Kossakowskiego⁶⁶, opis Wielkiej Brzostowicy wraz z rysunkami⁶⁷, pamiętnik Marii z Chodkiewiczów Kossakowskiej⁶⁸, żony Józefa Kossakowskiego, spis obrazów galerii brzostowickiej⁶⁹ oraz życiorys Stanisława Kossakowskiego, ostatniego ordynata lachowickiego⁷⁰. Dziś dokumenty te razem z fotografiami z atelier wojtkuskiego, opowiadającymi również rodzinne historie stanowią cenną rodzinną pamiątkę po wielkich przodkach.

⁵⁶ Pamiętnik Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego 1838 rok oraz 1839 rok. Pamiętniki te, pisane po francusku, stanowią opis życia Kossakowskiego, zawierają wiele cennych rysunków wykonanych przez autora, w tym rysunki dworu wojtkuskiego.

⁵⁷ Wizytówki te stanowiły nieodłączną część księgi pałacu warszawskiego. Wśród nich można odnaleźć wizytówki znamienitych rodzin: Komarów, Sapiechów, Potockich, Czapskich, Urukskich, Radziwiłłów, Krasińskich, Zamoyskich, Czetwertyńskich oraz znanych osobistości: Mikołaja Nowosilcowa, Otto von Bismarcka. Zachowało się 127 wizytówek.

⁵⁸ Przetrawało 5 listów Kossakowskiego do ciotki. Listy pisane po polsku z młodzieńczego okresu Michała Stanisława.

⁵⁹ Dwa utworyk panieńskie Michaliny Zaleskiej z 1878 r. Wiersze pisane po francusku.

⁶⁰ Stanisław Kazimierz wydał swoim nakładem *Wspomnienia spisane dla dzieci i wnuków*. Jest to jedyny wydrukowany egzemplarz, który udało mi się odnaleźć.

⁶¹ Księga zawiera informacje o przyjeżdżających i wyjeżdżających gościach. Na jej końcu jest wpis Michała Stanisława dotyczący zrabowania dworu nidockiego i jego utraty na rzecz państwa litewskiego w 1918 r. oraz opis ostatnich lat spędzonych w Nidokach, autorstwa Elżbiety z Bispingów, żony Kossakowskiego.

⁶² *Wspomnienia Elżbiety z Bispingów Kossakowskiej* sierpień 1914 — styczeń 1919. Hrabina opisuje życie w dworze nidockim, ucieczkę do majątków w cesarstwie rosyjskim, ciężką sytuację rodziny i pobyt w Wilnie.

⁶³ Utwory Michaliny z Zaleskich hr. Stanisławowej Kossakowskiej. Poezje, wydane w Warszawie w 1893 r. Tomik zawiera literacką twórczość hrabiny Kossakowskiej poprzedzony jej życiorysem.

⁶⁴ Historia rodu Kossakowskich — wypis z ksiąg Instytutu Heraldycznego.

⁶⁵ Opis kawałów robionych rodzinie oraz gościom przyjeżdżającym.

⁶⁶ Dokument ten zawiera działy spuścizny Kossakowskiego na poszczególnych spadkobierców.

⁶⁷ Opis oraz rysunki wykonała Maria z Puzynów Kossakowska, ostatnia ordynatowa lachowicka.

⁶⁸ Wśród spadkobierców zachował się jedynie jeden tom pamiętnika pisanego przez Chodkiewiczównę.

⁶⁹ Wykaz obrazów wykonał Stanisław Kossakowski i zawiera 72 pozycje. Uzupełniła go Maria z Puzynów Kossakowska, dodając 55 obrazów.

⁷⁰ Życiorys Stanisława Kossakowskiego spisała Maria z Puzynów Kossakowska.

Archiwalia Kossakowskich przechowywane w polskich bibliotekach oraz archiwach

W dziale rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie przechowywana jest bogata korespondencja Aleksandry z Lavalów Kossakowskiej, pisana do jej córki Aleksandry⁷¹, listy Kossakowskich do różnych osób⁷², utwór napisany na cześć Aleksandry z Chodkiewiczów Kossakowskiej oraz Stanisława Kazimierza Kossakowskiego⁷³.

W Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie przechowywane są dokumenty Stanisława Szczęsnego oraz Stanisława Kazimierza. Są to: Urlopy hr. Stanisława Kossakowskiego, członka Rady Stanu⁷⁴ oraz Akta Rady Stanu Królestwa Polskiego — osobiste Stanisława Kazimierza hr. Kossakowskiego Vice Referendarza kl. II w Kancelarii Rady Stanu⁷⁵. Ponadto w zbiorach planów po Henryku i Leandrze Marconich znajduje się projekt przebudowy pałacu Kossakowskich przy Nowym Świecie 19⁷⁶.

W Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego znajduje się jeden dokument — Kopia listów plenipotenty hr. Ludwika Kossakowskiej i ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego od lipca do września 1843 r.⁷⁷

W Archiwum Państwowym w Warszawie, Oddział w Pułtusku przechowywana jest księga hipoteczna pałacu Kossakowskich przy Nowym Świecie 19. Wśród jej kart odnaleźć można dokumenty Kossakowskich, m.in. specyfikację obrazów Galerii Warszawskiej hrabiów Kossakowskich⁷⁸.

W Bibliotece Polskiej Akademii Nauk w Warszawie znajduje się diariusz Michała Stanisława Kossakowskiego — 7 tomów⁷⁹.

⁷¹ Biblioteka Narodowa w Warszawie (dalej: BN), Dział Rękopisów, sygn. II8795/1–2, II9598. Listy pisane po francusku stanowią opis życia Kossakowskich.

⁷² BN, Dział Rękopisów, sygn. Akc. 18.005 t. 37, Akc. 16973, II5994, III5772, III10270.

⁷³ BN, magazyn muzykaliów, sygn. Mus.III.152.159, Kircholm. Mazur ofiarowany J^{nie} W^{ej} Hrabiance Alex: Chodkiewicz i J^{nie} W^{mu} Hrabiemu Stanisławowi Kossakowskiemu przez Henryka Chojnackiego.

⁷⁴ Archiwum Główny Akt Dawnych (dalej: AGAD), II Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 72, Urlopy hr. Stanisława Kossakowskiego, członka Rady Stanu.

⁷⁵ AGAD, III Rada Stanu Królestwa Polskiego, sygn. 185, Akta Rady Stanu Królestwa Polskiego, osobiste Stanisława Kazimierza hr. Kossakowskiego Vice Referendarza kl. II w Kancelarii Rady Stanu.

⁷⁶ AGAD, Zbiór planów po Henryku i Leandrze Marconich, sygn. 414, Projekt przerobienia posesyji N. 1264.5.6.

⁷⁷ BUW, Dział Rękopisów, sygn. TNW 337, Kopia listów plenipotenty hr. Kossakowskiej i ks. Druckiego-Lubeckiego w sprawach dotyczących dóbr Brzostowica w pow. grodzieńskim (własność Kossakowskich) oraz dóbr Użwenty i Kopiany w pow. szawelskim (własność Druckich-Lubeckich).

⁷⁸ APW, Oddział w Pułtusku, Hipoteka 1891, Księga hipoteczna N 1265A.

⁷⁹ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, sygn. 4, Michał Stanisław Kossakowski, Diariusz. O samym *pamiętniku* Kossakowskiego dowiadujemy się z pozostawionej ostatniej woli, w której pisał: „Wśród strzępów pozostających po mnie resztek z dawnej obfitości dóbr ruchomych jest kilka przedmiotów, które starałem się wyratować z myślą o zapewnieniu im kiedyś trwałego bytu. Są to: [...] Maszynopis mojego diariusza w oprawie 7 tomów. Jest to cześć kompletu zapisów codziennych prowadzonych od połowy 1915 r. do czasu opuszczenia przeze mnie służby w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i stanowiłoby zapewne cenny materiał do wykorzystania, gdyby nie zdekompilowanie wskutek kradzieży może

Przeprowadzone kwerendy w tych poszczególnych miejscach pozwoliły na odnalezienie dokumentów rodziny Kossakowskich. Dodatkowe poszukiwania w pozostałych bibliotekach, archiwach oraz muzeach zapewne pozwolą na kolejne odnajdywanie dokumentów pozostawionych przez Kossakowskich.

Archiwa rodziny Kossakowskich przechowywane na Litwie

Archiwalia Kossakowskich przechowywane w Litewskiej Bibliotece Narodowej (1949 j.a., materiały z lat 1559–1929)⁸⁰. Znajduje się tu największy zbiór archiwaliów wojtkuskich. Podzielone zostały one chronologicznie na siedem części. Do bogatej spuścizny opracowano inwentarz dokumentów⁸¹. Pierwszą część archiwum stanowią materiały genealogiczne Kossakowskich i rodzin spokrewnionych oraz przywileje Zygmunta III Wazy. Druga część zawiera głównie pamiętniki, wspomnienia, dzieła literackie. Przeważają prace Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego, w tym zachowane Manuskrypta Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego pisane po francusku (25 tomów) oraz sztuki, dzieła filozoficzne i medyczne. Dział trzeci został poświęcony działalności publicznej Kossakowskich. Zebrane tu dokumenty zawierają głównie prace Michała Stanisława Kossakowskiego. Poza tym zbiór zawiera materiały związane z działalnością Kossakowskich w stowarzyszeniach, towarzystwach, instytucjach. W czwartym dziale zawarto wszelką korespondencję Kossakowskich, sięgającą XVII w. Zawiera ona szereg informacji na temat sytuacji politycznej Anglii, Francji, Prus, Turcji, Rosji, a także Rzeczypospolitej i jej upadku. Piątą część poświęcono majątkom Kossakowskich; dokumenty dotyczą głównie Wojtkuszek, Nidok oraz majątków rosyjskich odziedziczonych po Lavalach. Dział szósty dotyczy rodziny spokrewnionej z Kossakowskimi — Dowgiałłów. W 1942 r. archiwum siesickie (z majątku Dowgiałłów w Siesikach, w powiecie wiłkomierskim) zostało przywiezione do Litewskiej Biblioteki Narodowej w Wilnie i włączone do archiwum Kossakowskich⁸². Jest tam korespondencja z XVII–XX w., traktaty religijne i filozoficzne, notatki, zapisy Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego oraz rękopis II tomu monografii Stanisława Kazimierza Kossakowskiego. Siódmą część archiwum stanowi ikonografia. Zgromadzone w niej zdjęcia stanowiły niegdyś część albumów wojtkuskich wykonanych osobiście przez ich autora — Stanisława Kazimierza Kossakowskiego.

Archiwalia Kossakowskich zgromadzone w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie (143 j.a., materiały z lat 1582–1920)⁸³ dotyczą głównie Stanisława Kazimierza Kossakowskiego. Są to materiały genealogiczne, korespondencja, akta dotyczące majątków ziemskich, książki rozchodów prowadzone przez trzy hrabiny Kossakowskie — Aleksandrę z Chodkiewiczów, Michalinę z Zaleskich oraz Zofię Bower de Saint Clair, dokumenty związane z działalnością polityczną

najcenniejszych roczników”. Ostatnia wola Michała Stanisława Kossakowskiego znajduje się obecnie u jego spadkobierców w Warszawie.

⁸⁰ *Przewodnik po zbiorach rękopisów w Wilnie*, oprac. M. Kocójowa, Kraków 1993, s. 115.

⁸¹ Kosakovskijų šeimos archyvo inventoriųs, F. 99, t. 1–2, Wilno 1985.

⁸² Tamże. Dominik Dowgiałło był opiekunem majątków Kossakowskich i Jana Eustachego Kossakowskiego.

⁸³ *Przewodnik*, s. 82.

Stanisława Kazimierza. Są tam również archiwa rodzin spokrewnionych — Platerów i Dowgiałłów.

Archiwalia przechowywane w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego zawierają dokumenty będące niegdyś częścią archiwum nidockiego Michała Stanisława Kossakowskiego. Można tam odnaleźć bogatą korespondencję hrabiego, materiały dotyczące majątku nidockiego oraz odziedziczonych po Lavalach ziem w cesarstwie rosyjskim, w tym inwentarze majątkowe, pamiątki Michała Stanisława, Marii Kossakowskiej, spis biblioteki oraz spis archiwum zgromadzonych w pałacu w Nidokach.

Archiwalia przechowywane w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym (Lietuvos valstybės istorijos archyvas) w Wilnie (254 j.a. z lat 1537–1905)⁸⁴. Dokumenty te uporządkowano chronologicznie i pogrupowano w poszczególne działy, np. Dokumenty poświęcone Heroldii Królestwa Polskiego z czasów prezesury Stanisława Szczęsnego Kossakowskiego, Dokumenty Rady Stanu Królestwa Polskiego, korespondencja. Obecnie opracowywane są dokumenty Kossakowskich zgromadzone w Archiwum Historycznym. Kolejne kwerendy naukowe zapewne pozwolą na dokładniejsze i szersze opisanie tego materiału.

Ostatnim miejscem, któremu należy poświęcić uwagę jest Narodowe Muzeum Sztuk Pięknych M. K. Čiurlionisa w Kownie, w którym przechowywane są zbiory ikonograficzne Kossakowskich. W 1927 r. przedstawiciele kowieńskiego muzeum odnaleźli 65 albumów wojtkuskich w Wilkomierzu na Litwie. Albumy te zawierają około 6,5 tysiąca fotografii wykonanych przez Stanisława Kazimierza Kossakowskiego oraz jego nadwornego fotografa pana Krajewskiego.

Na fotografiach St. K. Kossakowski uwieczniał samego siebie, rodzinę, krewnych, przyjaciół i momenty z ich życia, podobnie — codzienność służby dworskiej i chłopów. Fotografował pałac w Wojtkuszkach, park, okolice dworu i siedziby sąsiadów. Robił zdjęcia w Wilkomierzu, Kownie, Druskiennikach, Brzostowicy Wielkiej, Warszawie, fotografował we Włoszech i in. [...] Niektóre zdjęcia przedstawiają architekturę wsi i życie chłopów. Jednakże najbardziej ulubionym tematem, zajmującym Stanisława Kazimierza, była rodzinna historia — od prywatnych wydarzeń, po szczytną przeszłość rodu⁸⁵.

Albumy te stanowią niezwykle źródło ikonograficzne do dziejów XIX w., historii społecznej, architektury, historii życia codziennego ziemiaństwa kresowego, a także ważnych wydarzeń państwowych.

Przedstawione tu dokumenty rodziny Kossakowskich, stanowiące niegdyś okazałe archiwum w Wojtkuszkach, dziś są rozproszone w instytucjach pamięci znajdujących się w Polsce, na Litwie, a nawet w Rosji i Białorusi. Do tej pory udało się zbadać dokumenty przechowywane w Polsce i — częściowo — na Litwie. Nie udało się dotrzeć do archiwów, bibliotek i muzeów na Białorusi oraz Rosji, w których przechowywana jest również spuścizna rodu Kossakowskich. Opracowanie wszystkich dokumentów wymaga dłuższego czasu, a efektem tej pracy powinno być stworzenie jednego, spójnego inwentarza, poświęconego archiwum Kossakowskich w Wojtkuszkach.

⁸⁴ Tamże, s. 242.

⁸⁵ *Grafų Kosakovskių albumas*, red. E. Lukaševičiūtė, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus 2004, s. 135–136.

Mateusz Klempert, The Kossakowski Family Archive

Summary

Michał Kossakowski bought the Wojtuszki estate from his neighbor Michał Skorupski in 1764. A palace and the lands became the seat of the family, where for the next few years were collected archival materials on Kossakowskis family and the related families. Grandson of Michał Kossakowski, i.e. Stanisław Szczęsny created in the palace a separate room to store the archival records and hired an archivist to organize the archive. A son of Stanisław Szczęsny, i.e. Stanisław Kazimierz, used the collected records to write his work: *Historical and genealogical monography of some Polish families*. The Wojtuszki Archives survived the death of Stanisław Kazimierz in 1905. Then the records were divided between his sons: Józef (entail Lachowice), Michał Stanisław and Jan Eustachy. Only part of the archive remained in Wojtkuszki, and the rest was transported to Wielka Brzostowica and Nidoków. In the result of the both World Wars the estates and large part of the archives were lost. Today records remain scattered, creating collections in libraries and archives in Poland, Lithuania and Belarus.

Słowa kluczowe: Kossakowscy, Wojtuszki, archiwa rodzinne

Keywords: Kossakowski Family, Wojtuszki Family, family archives